

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Suriye Maarif Müdürü Halil Kemal Bey Layihasının Osmanlı Diplomatîği Bakımından Değerlendirilmesi ve Transkripsiyonu

Transcription of Syrian Maarif -Education- Director Halil Kemal Bey and its Evaluation in regard to Ottoman Diplomats

Murat ÇELİKDEMİR^a *

^a Dr.Öğr.Üyesi Gaziantep Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Gaziantep / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-7556-1043

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 28 Şubat 2020

Kabul tarihi: 6 Nisan 2020

Anahtar Kelimeler:

Layiha,
Transkripsiyon,
Halil Kemal Bey,
Maarif,
Nusayri

ARTICLE INFO

Article History:

Received February 28, 2020

Accepted April 6, 2020

Keywords:

Layiha,
Transcription,
Halil Kemal Bey,
Maarif,
Nusayri

ÖZ

II. Abdulhamit Dönemi maarif müdürlerinden Halil Kemal Bey, 1886-1889 tarihleri arasında üç yıl Halep Maarif Müdürlüğü yaptıktan sonra, Suriye Maarif Müdürlüğüne tayin olmuştur. Buradan 1891 tarihinde Beyrut'a ve 1892 tarihinde de ikinci defa Suriye'ye atanmıştır. Halil Kemal Bey, bu layihayı ikinci Suriye Maarif Müdürlüğü sırasında 1892 tarihinde kaleme almıştır. Layihasında, Hatay'daki Sünni ve Nusayri toplumunun karşılıklı hataları dolayısıyla meydana gelen problemlere çözüm önerileri sunmuştur. Bu sorunların asıl kaynağının inançsal olmayıp bölge zenginlerinin ve ileri gelenlerin ekonomik kaygıları olduğunu ispatlamaya çalışmıştır. Bu layiha, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi kısmında, Yıldız Perakende Evrakı tasnifi içinde, Maarif Nezâreti Maruzatı bölümünde yer almaktadır. Defter şeklinde 6 sayfa olarak hazırlanan layiha için 1 sayfa da takdim yazısı kaleme alınmıştır. Halil Kemal Bey ve Layihası hakkında ayrı bir çalışma yapılmış olup bu çalışmada ise Layihanın Transkripsiyonu ve Osmanlı Diplomatîği bakımından değerlendirilmesi yapılmıştır.

ABSTRACT

Halil Kemal Bey, one of the Maarif-Education-Directors of Abdulhamid II, after working as the Maarif-Education-Director of Aleppo for three years between 1886-1889 was appointed to Syria Maarif-Education-Directorate. He, from there, was appointed to Beirut in 1891 and to Syria for the second time in 1892. Halil Kemal Bey wrote this layiha during his second Syrian Maarif-Education-Directorate in 1892. In his Layiha he offered solutions for the problems that occurred due to mutual faults of Sunni and Nusayri community in Hatay. He has tried to prove that the real source of these problems is not the religious beliefs but the economic concerns of the riches and prominent in the region. This layiha is included in the Ottoman Archives section of the Presidency State Archives, within the scope of the Maarif Nezâreti-Education Ministry-Maruzatı section within the Yıldız Perakende Document classification. One page presentation letter was written for layiha, which was prepared as 6 pages in notebook form. A separate study was conducted about Halil Kemal Bey and his Layiha. In this study the transcription of Layiha was made and evaluated in terms of Ottoman Diplomats.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: celikdemir@gantep.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

Layiha, which is a word of Arabic origin, is used in the meaning of “what is to be remembered”. In the Ottoman diplomatic language, this word was used for two types of documents: report and draft. In the Ottoman Empire, most of the layihās are report-like layihās which were *Islahat layihās*, layihās prepared after inspection and civil servants, layihās that express opinions and layihās of *esbâb-ı mûcibe*. The subject of the study, the layiha of Halil Kemal Bey is also a report which gives an opinion.

Abdulhamid II (1876-1909) asked all senior government officials to prepare reports on their region's problems, their solutions and recommendations. Upon this request, the layihās were sent to the headquarters of the government from all over the country. This layiha is one that prepared by Halil Kemal Bey, one of the education principals of the period of Abdulhamid II.

Halil Kemal Bey served as the education principals of Aleppo for three years (1886-1889). During this duty, he was involved with the problems of the Nusayris in Antakya, Aleppo. He wrote Layiha in 1892 during the Syrian Directorship of Education. Layiha is concerned with the problems of Antakya Nusayris and the solution of these problems. The main problems were the fact that the members of the Antakya Nusayris were not elected to the courts, their witnesses were not accepted in the courts and the Nusayris were not allowed to enter mosques. The real source of these problems is the rich Christian and Muslim garden owners who run Nusayris as slaves. The Nusayris, who were employed by the wealthy garden owners for almost nothing, were evading tax and hiding their children in order not to send them to the military. The solution of education director Halil Kemal Bey was education. Nusayri schools would be opened to educate girls and boys. The teachers working in these schools, along with the neighbourhood imams and muhtars, officers and civil servants would help the attendance and counting. For these arrangements to succeed, the influence of rich and well-established families in Antakya had to be broken.

A separate and detailed study of the biography of Halil Kemal Bey, the author of Layiha, and the content of Layiha had been done before. Therefore, this issue has been summarized and in this study, the evaluation of the layiha concerning Ottoman diplomatic is discussed and the transcription of the layiha is done.

Layiha consists of the presentment part and the main text. Presentment text is one page and the main text consists of 6 pages in the form of notebooks. Those doing the classification study numbered the leaves not the pages. First leaf formed the outer cover of the notebook. The second leaf is page 1-2, the third leaf is 3-4 and the fourth leaf is 5-6, and the 6th page is empty. The text type used in Layiha is rik'a. The Ottomans developed the rik'a script, which the Arabs underestimated as barbaric. Since the letters in this type of writing are suitable for unification in many ways, everyone, small officials and authorities in the Ottoman country started to write with this article. This type of writing became more widespread in the last periods of the Ottoman Empire and the teachers of *hüsn-i hat* taught this type of writing in schools. The presentment begins with the words of prayer praising the sultan and ending with *âmin*. The reason and the purpose of writing layiha are stated afterwards. The original part of the text also begins with praise and prayer. Subsequently, the subject discussed was written in paragraphs. Both *rumi* and *hijri* date were used together in layiha. Halil Kemal Bey's stamp existed at the end of both the presentment and the original text. There was a great improvement in shape, text and content of official and personal seals in the Ottoman Empire. The personal seals were smaller in size than the official ones, and they could be round, oval, square and octagonal. There were even seals that had serrated round, as well as moon-shaped seals. Everyone had a personal seal, whether he or she was a state official or an ordinary people literate or illiterate in the Ottomans. Because the use of seals in official correspondence was necessary to prove the accuracy of the document. Official seals continued until the Revolution of the Letter and then the stamp and signature began to be used in place of seals. Signature also replaced personal seals, but these seals were used for a while, albeit limited, among the people. The seal used at the end of the manuscript and in the presentment in the form of oval and was a personal seal. The name "Halil Kemal" is engraved on the seal and it is printed under the text "The Kuls of Syrian Education Director "

This layiha is important in terms of its content and is also very valuable in terms of Ottoman Diplomatics. The fact that the author of Layiha is an educator, especially the roles as teacher of Turkish (*Lisân-ı Osmânî*) and French, makes this report even more valuable. These qualities of the author are positively reflected in the composition, writing, language and style of layiha.

Giriş

Layiha (lâiha) kelimesi, Arapça asıllı olup, Arapça levh kökünden gelmektedir. Sözlük anlamı hatırlanacak şey, hatıra gelen demektir. Osmanlı Diplomatik dilinde ise Lâyiha, rapor ve taslak olmak üzere iki ayrı belge cinsi için kullanılmıştır. Rapor mahiyetindeki layihalar; ıslahat layihaları, teftiş ve memuriyet sonrası hazırlanan layihalar, görüş bildiren layihalar ve esbâb-ı mûcibe layihası olmak üzere dört kısma ayrılmaktadır. Halil Kemal Bey'in Lâyihası, rapor mahiyetinde görüş bildiren bir lâyihadır (Kütükoğlu, 1988, s. 335-337; Kütükoğlu, 2003, s. 116).

II. Abdülhamit, saltanatının ilk yıllarından itibaren vali ve üst düzey devlet memurlarından; buldukları bölgenin genel durumu, sorunları ve çözüm önerilerine dair raporlar hazırlamalarını istemiştir. Bu talep sonrasında, ülkenin dört bir yanından hükümet merkezine layihalar gönderilmeye başlanmıştır (Çadircı, 1991, s. 414). Merkeze gönderilen bu layihalarla ilgili birçok makale veya hazırlanan lisansüstü tez yazılmıştır¹.

Layihanın müellifi Halil Kemal Bey, 30 Temmuz 1860 tarihinde Tarsus'ta dünyaya gelmiştir. Babası Tarsuslu Hacı Musa Ağa'dır (İ.B.B. Atatürk Kitaplığı, Bel.Mtf. 54553). İlk öğrenimini tamamladıktan sonra, İstanbul'a gelerek Mekteb-i Sultani'ye müracaat etmiş ve Maarif Nezaretince bu okula 1880 tarihinde, ücretsiz olarak (meccanen) kaydı uygun görülmüştür (BOA, *Y.EE.d.*, 438/29, s. 46; B.O.A. *MF.MKT.* 65/14). İlk memuriyeti, 13 Ocak 1886 tarihi olup, bu tarihte öğrencisi olduğu Mekteb-i Sultani'ye öğretmen (lisân-ı Osmanî muallimi) olarak atanmıştır. Buradaki öğretmenlik görevine ilaveten önce Ayvansaray sonra Zeyrek Rüştüyesinde Fransızca öğretmenliği yapmıştır. Memuriyetinin daha on birinci ayında dikkat çekici bir terfi alarak Halep Maarif Müdürü olarak atanmıştır (6 Aralık 1886). Üç yıllık Halep Maarif Müdürlüğü görevinden sonra 1889 tarihinde Suriye'ye ve 1891 tarihinde ise Beyrut'a Maarif Müdürü olarak tayin edilmiştir. 1892 tarihinde ikinci defa Suriye Maarif Müdürü olarak görevlendirilen Halil Kemal Bey, buradan 1896 tarihinde Kosova'ya gönderilmiştir (B.O.A. *MF.MKT.* 609/50 s.2; BOA, *Y.EE.d.*, 438/29, s. 46). 1899 tarihinde Kosova Maarif Müdürlüğü görevinden azledilmiş, 1900 tarihinde ise Ankara Maarif Müdürü olarak görevine iade edilmiştir (B.O.A., *BEO*, 1358/101818; B.O.A. *MF.MKT.* 609/50, s.2; B.O.A., *İ. MF.* 10/20) 1904 tarihinde atandığı Meclis-i Maarif Azalığı, 1914 tarihinde lağvolunca kendisi kadro harici kalmıştır (Akyıldız, 2003, s. 274). Açıkta kalınca, Maarif Nezaretine başvurarak eski memuriyetine uygun bir görev talep etmiştir (B.O.A. *MF.MKT.*, 1208/76). Halil Kemal Bey yeni bir görev beklerken, 14 Eylül 1915 tarihinde 55 yaşında vefat etmiştir. Geride eşi Hatice Kamile Hanım ile Münir, Ahmet Burhaneddin, Musa Celal ve Ali Bedii isimlerinde dört çocuk bırakmıştır (B.O.A. *MF.MKT.*, 1212/39, s. 1).

Layihada, Antakya Nusayrilerinin yaşadıkları problem ve sıkıntılardan bahsedilerek bu sorunların çözümü için öneriler sunulmuştur. Antakya Nusayrilerinden mahkemelere üye seçilmemesi, şer'i mahkemelerde şahitliklerinin kabul edilmemesi ve Nusayrilerin camilere sokulmaması temel problemler olarak tespit edilmiştir. Bu sorunların asıl kaynağı olarak da Nusayrileri köle gibi çalıştıran zengin Hıristiyan ve Müslüman bahçe sahipleri gösterilmiştir. Zengin bahçe sahipleri tarafından adeta karın tokluğuna çalıştırılan Nusayriler ise vergi

¹ Bu çalışmalardan bazıları: Yunus Gökgöz, *II. Abdülhamit'e Sunulan Layihalar*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007; Mustafa Oğuz, *II. Abdülhamit'e Sunulan Layihalar*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2007; Kürşat Çelik, "II. Abdülhamit'e Sunulan Bir Layiha: 1880 Tarihli Beyrut Layihası", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 28(2), ss. 345-362; Kemal Saylan, "II. Abdülhamid Döneminde Mahkemelerin Islahına Dair Hazırlanan Layihalar ve İsimsiz Bir Layiha Örneği", *Karadeniz*, Ankara 2016, (31), ss. 265-278; Hüseyin Muşmal, "Konya Vilayetinin İmarı ve Islahı Hakkında 9 Eylül 1880 Tarihli Bir Layiha", *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, (17) Konya 2007, ss. 119-134.

kaçırıyor, çocuklarını askere göndermemek için saklıyorlardı. Maarif Müdürü Halil Kemal Beyin çözüm önerisi eğitimdi. Nusayrı kız ve erkek çocuklarını eğitmek için okullar açılacaktı. Bu okullarda görev yapan öğretmenler, mahalle imamı ve muhtarıyla birlikte zabıtlar ile nüfus memurlarının yoklama ve sayım işlerine yardım edeceklerdi. Bu düzenlemelerin başarılı olması için de Antakya'daki zengin ve köklü ailelerin nüfuzlarının kırılması gerekiyordu (B.O.A., Y.PRK.MF., 2/57-2, s. 1-6). Layihanın müellifi Halil Kemal Bey'in biyografisi ve layihanın muhtevasıyla ilgili ayrı ve tafsilatlı bir çalışma yapılmıştır (Çelikdemir, 2019, s. 261-283). Bundan dolayı bu husus özetlenerek verilmiş ve bu çalışmada layihanın, Osmanlı diplomatlığı bakımından değerlendirilmesi ile transkripsiyonu konusu ele alınmıştır.

Layihanın Osmanlı Diplomatlığı Bakımından Değerlendirilmesi

Halil Kemal Bey'in Layihası, Rapor mahiyetindeki layiha türlerinden görüş bildiren layihalardır. Bu türden layihalar, ilgili ve söz sahibi bir vazifelinin herhangi bir mesele hakkındaki görüşlerini içeren raporlardır (Kütükoğlu 1988, s. 336). Halep Maarif Müdürü olarak üç yıl (1886-1889) görev yapan Halil Kemal Bey, "bu görevim sırasında edindiğim bilgi ve tecrübeleri bu layihayla arz ve takdim ediyorum" diyerek görüşlerini bildirmiştir (B.O.A., Y.PRK.MF., 2/57-2, s. 1).

Layihada kullanılan yazı türü Rik`adır. Arapların barbar yazısı olarak küçümsedikleri rik`a yazısını Osmanlılar çok geliştirmişlerdir. Bu yazı türünde harfler, birçok şekilde birleşmeğe müsait olduğu için Osmanlı memleketinde herkes, küçük daire ve makamlar bu yazı ile yazmaya başlamışlardır. Osmanlı'nın son devirlerinde bu yazı türü iyice yaygınlaşmış ve okullarda hüsn-i hat öğretmenleri, bu yazı türünü öğretmişlerdir (Gökbilgin, 1992, s. 46) Rik`a yazı türü, hattatlar arasında "icâze yazısı" diye de şöhret bulmuştur. Bunun sebebi, hattat hocaların eğitimlerini tamamlayan talebelerinin icazetnamelerini rik`a hattıyla yazmalarındır (Aktan, 1995, s. 40).

Rapor mahiyetindeki layihalarda kullanılan kâğıt, layihanın içeriğine göre farklılıklar göstermektedir. Bu türden layihalar, uzun veya kısa oluşlarına göre değişik boyutlardaki kâğıtlara yazılmışlardır. Bir sahifeye sığabilecek olanlarda tek, daha uzun olanlarda ise çift taraflı kâğıtlar kullanılmıştır. Hatta bazen bunlar bir defter şeklinde birkaç yapraktan meydana gelmiştir (Kütükoğlu, 1988, s. 337; Kütükoğlu, 2003, s. 117). Halil Kemal Bey'in layihası, takdim yazısı ve asıl metinden oluşmaktadır. Takdim yazısı tek sayfaya sığdırılmış, asıl metin ise uzun olduğundan defter şeklinde 6 sayfa olarak hazırlanmıştır. Tasnif çalışmasını yapanlar, sayfaları değil varakları (yaprakları) numaralandırmışlardır. Birinci varak defterin dış kapağını oluşturmuştur. İkinci varak sayfa 1-2, üçüncü varak sayfa 3-4 ve dördüncü varak sayfa 5-6 olup 6.sayfa boştur (B.O.A., Y.PRK.MF., 2/57-2, s. 1-6)

Osmanlı Diplomatik ilminin ilgi alanına giren Osmanlı vesikaları, kabaca Dibâçe (başlangıç, giriş), Nakil ve İbلاغ (asıl metin, gelime) ile Hatime (sonuç) kısımlarından meydana gelmektedir (Aktan, 1995, s. 77, 119, 133). Halil Kemal Bey Layihasının tek sayfalık takdim yazısı, padişaha övgü ve âmin ile bitirilen dua sözleriyle² başlamaktadır. Bu birkaç satırlık övgü ve duadan sonra, layihanın yazılış gerekçesi ve yazılış amacı belirtilmiştir³. Takdim yazısının

² "Cenâb-ı mennân hâfız-ı ahkâm-ı şerî'at hâmi-i mülk-i devlet şehriyâr-i ma`âli-i menkıbet zill-i zalil-i ilah emirü'l-mü'minin halife-i kâffe-i müslimin mehâbetlü velî-ni`met bî-minnetimiz padişahımız efendimiz hazretlerini dünya durdukça kemâl-i izz ü `âfiyet ve şükre ve şân ve satvetle erike-pirâ-yı makâm-ı hilâfet-`uzmâ ve câlis-i serîr-i saltanat-ı `ulyâ buyura amin." B.O.A., Y.PRK.MF., 2/57-1.

³ "...Kulları makeddemâ üç sene Halep vilâyeti ma`ârif müdiriyetinde bulunmuş olduğum cihetle o havâli hakkında hasil eylediğim vukûf ve ittilâ üzerine... Binâen-`aleyh Nusyirilerin Cevâmî-i şerifeye duhûlleri ve ta`lim ve terbiyeleri mes`elesine dair min gayr-i haddin ma`lûmât-ı sâbika-i çâkerâneme ve cümle-i sermâyesi `acden `ibâret olan mütâla`ât-ı kemterâneme nazaran tanzîmine mütecâsir olduğum bir kıt`a lâyihayı..." B.O.A., Y.PRK.MF., 2/57-1.

hatime (sonuç) kısmında ise müellif, çok mühim bulduğu bu gerekçelerden dolayı yazmaya cesaret ettiği layihayı padişaha arz ve takdim ettiğini vurgulamaktadır.

Layihanın asıl metin kısmı da tıpkı takdim yazısı gibi padişahı öven ve amin ile bitirilen dua sözleriyle⁴ başlar. Bu kısım dibaçenin (başlangıç ve girişin) hemen ardından nakil ve iblağ (asıl metin, gelişme) kısmı gelir (*B.O.A., Y.PRK.MF.*, 2/57-2, s. 1). Osmanlı vesikalarında nakil ve iblağ bölümünde, belgenin yazılmasına sebep olan gerekçeler muhataba izah edilmeğe çalışılır (Aktan, 1995, s. 119). Osmanlı belgelerinde, nakil ve iblağ bölümüne geçmeden önce hitap edilen muhatabın elkabı yazılırdı. Ancak padişahlık makamına sunulan layihalar, hangi gruba girerse girsinler elkap ihtiva etmezlerdi. Layiha metinleri ise bent bent veya madde madde kaleme alınmaktaydı. Birinci gruptaki layihaların hatime yani sonuç kısımları, genellikle “Emr ü ferman...” formülüyle tamamlanmaktadır (Kütükoğlu, 1988, s. 335). Değerlendirilen bu layihanın asıl metin (nakil ve iblağ) kısmı, bent bent yani paragraflar halinde kaleme alınmıştır. Hatime kısmında da “Emr ü ferman...” formülü kullanılarak⁵ layihaya son verilmiştir. Layihanın gerek takdim yazısı gerekse asıl metin kısmının bitiminde tarih yazılmıştır. Hem rumi hem de hicri tarih kullanılmıştır. Her iki tarih de son cümlelerin hemen sonrasında “fi” rumuzuyla başlayıp, “ve” bağlacıyla birbirine bağlanmıştır (*B.O.A., Y.PRK.MF.*, 2/57-1; *B.O.A., Y.PRK.MF.*, 2/57-1, s. 6).

Layihanın hem takdim yazısı hem de asıl metnin sonunda mühür kullanılmıştır. Mühür Farsça bir kelime olup, Arapça karşılığı Hatemdir. Osmanlı Devletinde resmi ve şahsi mühürler; şekil, yazı ve içerik olarak büyük bir gelişme göstermiştir (Uzunçarşılı, 1940, s. 496). Şahsi mühürler, resmi olanlara göre daha küçük boyutlarda olup yuvarlak, beyzi (oval), kare ve sekizgen biçimlerinde olabilirlerdi. Hatta etrafı tırtıllı mühürler olduğu gibi, ay şeklindeki mühürlere de rastlanılmaktadır. Osmanlılarda devlet memuru veya halktan okuma yazması olsun olmasın herkesin bir şahsi mührü bulunurdu. Çünkü resmi yazışmalarda mühür kullanmak, belgenin doğruluğunu ispat bakımından gerekli idi (Kütükoğlu, 1988, s. 93; Kütükoğlu, 2006, s. 530). Resmi mühürler, Harf inkılabına kadar devam etmiş, daha sonra damga ve imza mührün yerine kullanılmaya başlanmıştır. Şahsi mühürlerin yerini de imza almış, ancak bu mühürler, halk arasında sınırlı da olsa bir süre daha kullanılmıştır (Uzunçarşılı, 1940, s. 496). Layihanın takdim yazısı ve asıl metnin sonunda kullanılan mühür, beyzî (oval) şeklinde olup şahsi bir mührdür. Mührün üzerinde “Halil Kemal” ismi kazılı olup “Suriye Maarif Müdürü Kulları” yazısının altına basılmıştır (*B.O.A., Y.PRK.MF.*, 2/57-1; *B.O.A., Y.PRK.MF.*, 2/57-2, s. 6).

Layihanın Transkripsiyonu

Layihanın Transkripsiyonunda Takip Edilen Yöntem

Layihanın transkripsiyonu (çeviri yazısı) yapılırken, Arapça ve Farsça kökenli kelimelerdeki uzun sesliler “â, û ve î” şeklinde gösterilmiştir. Ayın (ع) Harfi için üstten sağa doğru virgül (‘) kullanılırken, Hemze (ء) için ise üstten sola doğru virgül (‘) kullanılmıştır. Bazı, güya, yani, cami, padişah ve benzeri gibi günümüz Türkçesinde yaygın olarak kullanılan Arapça ve Farsça kökenli kelimelerde transkripsiyon işaretleri kullanılmamıştır. Cemâziyelevvel ve Teşrinisânî gibi çok kullanıldığı için adeta birleşmiş olan Arapça ve Farsça nitelikli terkiplerde (tamlamalarda), apostrof (kesme işareti) ve tire (çizgi) işaretleri kaldırılmıştır. Ötedenberü (öteden beri), iderek (ederek), her dürlü (her türlü), ilerü (ileri), yigirmi (yirmi), kilisa (kilise), içün (için), oldığı (olduğu) gibi günümüz Türkçesindeki karşılığı

⁴ “Cenâb-ı rabbi kibriyâ vekîl- resûl-hüdâ tâcdâr-ı `azîmü'l-âsâr şehri-yâr-i `âlî-tebâr velî-nî met-i bî-minnet-i `âlem ser-tâc-ı akvâm ve ümem şevket-me`âb fârukî-şiyem efendimiz hazretlerinin `ömr ü şevket ve iclâl-i mülükânelerini ilâ-yevmi`-t-tenâd efzûn ve müzedâd buyura Âmin.” *B.O.A., Y.PRK.MF.*, 2/57-2, s. 1.

⁵ “...Her halde ve kâtibe-i ahvâlde emr ü fermân şevketlü mehâbetlü kudretlü velî-nî met bî-minnetimiz tâcdâr-ı bî-medâ-yı zıllullah-ı fi`l-`âlem efendimiz hazretlerindir.” *Y.PRK.MF.*, 2/57-2, s. 6.

kolayca anlaşılabilir bu kelimelerin orijinal yazım ve telaffuzlarının kullanımı tercih edilmiştir.

Layihanın Takdim Yazısının Transkripsiyonu

Cenâb-ı mennân hâfız-ı ahkâm-ı şerî`at hâmî-i mülk-i devlet şehriyâr-i ma`âlî-i menkıbet zıll-i zalîl-i ilah emirü`l-mü`minîn halife-i kâffe-i müslimin mehâbetlü velî-ni`met bî-minnetimiz padişahımız efendimiz hazretlerini dünya durdukça kemâl-i izz ü `âfiyet ve şükre ve şân ve satvetle erîke-pirâ-yı makâm-ı hilâfet-`uzmâ ve câlis-i serîr-i saltanat-ı `ulyâ buyura âmin.

Kulları makeddemâ üç sene Haleb vilâyeti ma`ârif müdiriyetinde bulunmuş olduğum cihetle o havâlî hakkında hâsıl eylediğim vukûf ve ıtılâ üzerine vilâyet-i müşârün-ileyh dâhilinde Antakya kazasında (ehl-i İslâm ile Nusayri tâ`ifesi beyninde ötedenberü devam idegelen Nusayriilerin Cevâmi-i şerîfeye duhûlden men` olunmaları mes`elesi) geçenlerde yine teceddüd iderek birtakım şemâtet ve kıl u kâle meydan açmasıyla vâlî-i vilâyetin Antakyaya kadar huzuruna lüzûm göstermiş idiysede mes`elenin dilhâh-ı `âlî ve rızâ-yı meyâmin irtizâ-yı hazret-i padişâhaneleri vechle henüz fasl olunmadığı rehîn-i tahkîktir. Binâen-`aleyh Nusayriilerin Cevâmi`-i şerîfeye duhûlleri ve ta`lîm ve terbiyeleri mes`elesine dair min gayr-i haddin ma`lûmât-ı sâbika-i çâkerâneme ve cümle-i sermâyesi `aczen `ibâret olan mütâla`ât-ı kemterâneme nazaran tanzîmine mütecâsir olduğum bir kıt`a lâyihayı `atabe-i `ulyâ-yı velî-ni`met-i a`zam hazret-i mülkdârîlerine `arz ve takdîme ictisâr eylediğim muhatt-ı ilm-i mu`alâ-yı cenâb-ı gîfî-sitânîleri buyurulduktan ol-bâbda ve katıbe-i ahvâlde emr ü fermân ve lütf u ihsân velî-ni`met bî-ni`metimiz velî-ni`met-i `âlem ve tacdâr-ı akdes ve a`zam efendimiz hazretlerindedir.

Fî 7 Cemâziyelevvel sene 1310 ve 14 Teşrînisânî sene 1308.

Suriye Ma`ârif Müdîri kulları.

(Mühür)

Halil Kemal

Layihanın Asıl Metninin Transkripsiyonu

(Sayfa 1) Cenâb-ı rabbi kibriyâ vekîl- resûl-hüdâ tâcdâr-ı `azîmü`l-âsâr şehri-yâr-i `âlî-tebâr velî-ni`met-i bî-minnet-i `âlem ser-tâc-ı akvâm ve ümem şevket-me`âb fârukî-şiyem efendimiz hazretlerinin `ömr ü şevket ve iclâl-i mülükânelerini ilâ-yevmi`t-tenâd efzûn ve müzedâd buyura âmin.

Haleb Vilâyeti dâhilinde kâ`in Antakya kasabasında ve bu kasaba civârındaki bazı köylerde meskûn bulunan Nusayri tâ`ifesi ezmine-i kadîmden-berü her nasılsa ehl-i İslâm tarafından cevâmi`-i şerîfeye kabul olunmadıklarından dolayı bazı seneler ilka`at ve tahrîkât-ı ecnebiyye semeresiyle tâ`ife-i merkûma cevâmi`-i mevcûdeye duhûlleri musirren taleb ve istid`â iderek ve ehl-i İslâm dahi güya `akâ`id-i bâtılalarını ortaya sürerek sîdâ`ı müstelzem olan her iki tarafın mücâdele ve münâkaşasını tevîd etmekde olmağla bunu men` idecek tedâbir-i esâsiyye ittihâz buyurulması ve bâb-ı `âlî kuyûdatıylada emr-i gayr-i mübhem olan ahz-ı `asker mu`âmelât-ı nizâmiyesinin icrâsı sırada tâ`ife-i merkûmenin ahvâl-i mezkûreden tevellüd iden şemâtet ve hareketleri vâlî-i vilâyetin Antakyaya huzûruna kadar lüzûm göstermektedir. Kulları makeddemâ Haleb Vilâyetinde üç sene ma`ârif müdiriyetinde bulunmuş olmağım hasebiyle ahvâl-i mahalliyyeye hâsıl eylediğim vukûf ve ma`lûmât üzerine bir kıt`a lâyiha tanzîm ve takdîmine hasbe`s-sadâka mütecâsir oldum.

Çâker-i kadîmleri Haleb Vilâyetinde bulunduğum sırada ahâlî-i İslâmiyye ile Tâ`ife-i merkûme beyninde kendilerinden yani Nusayri tâ`ifesinden mahâkim a`zâsı intihâb

edilmediğinden dolayı böyle bir münâkaşa ve mücâdele vukû`bulmuş ve ol-vakt Nusayriler Alevi tâ`ifesi imzasıyla şikâyetlerde bulunmuşlar idi. Şimdi bunun esbâb-ı mücbiresine gelince Antakya kasabasının İslâm ve Hıristiyan ahalisinin hemân kısm-ı ekseri civâr-ı kasabada ve Antakya`ya dört beş saat mesâfede vâki` Süveydiye nahiyesinde ipek ve her dürlü meyve yetiştirmek için birtakım bağçelere mâlik olduklarından İslâm ve Hıristiyan bağçelerin umûr-ı idaresini hâsılatdan sülûs almak ve tohumluk mesârifin sülûsü dahi hisse-i hâsılatdan ifrâz olunmak ve fakat bilâ-fâ`iz bir iki bin guruş ahz itmek şartıyla tâ`ife-i merkûmeye tevdi` ve ihaleye alışdıkları ve böyle bir irtibâtın neticesinden tâ`ife-i merkûme karılarıyla çocuklarıyla gice ve gündüz çalışmalarına mukâbil ölmeyecek kadar kefâf-ı nefis idebilüb her kangı sene hisâb görölse evvelce aldıkları kut parasını ödemek için sıfru`l-yed kaldıkları (*Sayfa 2*) cihetle bağçe sâhibleri Nusayrileri bu yolda esir gibi kullanmağa ve tazyîk itdikçe hâsılatı tamam göstermemek için Nusayriler de hırsızlığa mecbûr oluyorlar Nusayrilerin bu mecbûriyetleri ise zarûrî vukû`bulduğunu bağçe sahipleri takdîr itmediklerinden o yolda sirkatı vukû`bulan bağçeci Nusayrilerden, bağçe sahipleri kut paralarını isteyüb bağçeden tard itmek veyahud hükûmete teslim ile `aleyhlerine da`vâya kıyâm eylemek veyahud asker mu`âmelâtında ketm-i nüfûs iden Nusayrileri zaten bildikleri halde menfa`at-i zâtiyeleri yolunda sükûtu ihtiyâr idegelmişken bu sırada hükûmet-i mahalliyeye ihbâr-ı keyfiyet etmek veyahud bu dakıkaya vukûfu olan Nusayri bağçeci mal sahibi ile hâh nâ-hâh uyuşmağa ve borcunu kapatmağa mecbûr idilmek şekâlarından birine tevessül için menfa`at-i şahsiyelerini hangi cihette görürse ona göre davranmak ashâb-ı mülkûn yed-i iktidârlarında olmağla bu iktidârlarının sûret-i isti`mâli ashâb-ı emlâkin insâfi varsa insâfına merbûttur.

Nusayrileri bunlara bend ve esîr iden esbâbdan biri de işbu tâ`ifenin mahkeme-i şer`iyye ve nizâmiyede öteden beri şehâdetleri istimâ` itdirilmediğinden bağçe sahiblerinin tahakkümlerine serfûrû olmakdan ğayrı yegâne çare-i selâmetleri olmadığı cihetle tâ`ife-i merkûme bu girdâb-ı esâret hakâretden tahlîs-i giribân itmelerini duhûlden men` olundukları cevâmî`-i şerîfeye duhûllerini serbest görmekte hâsıl idecekleri fikrine zâhib oluyorlar Ekseriyeti ehl-i İslâmda olan bahçe sahiplerinden ibâret kalan ahâlî ise bu hukûka Nusayriler nâ`il oldukça hukûkda müsâvî olacaklarından mahkeme-i şer`iyye ve nizâmiyede şehâdetleri istimâ`a yol açılmış ve Nusayrileri diledikleri gibi bahçelerinde kullanmağa imkân kalmamış olacağını takdîr eylediklerine binâen öteden beri Ehl-i İslâmın mahallince mütemevvil ve müteneffizi bulunan Bereket ev Halefzâdelere ahâlî-i sâ`ire meclûb ve bu iki hânedânın tahrikâtıyla İslâm nâmına Nusayrilerin Cevâmî`-i şerîfeye `adem-i duhûlleri hakkındaki müsted`ayât ve münâkaşât esbâb ve ahvâl-i ma`rûzadan nâşî tasnî` olunub ortaya konulmuş şeylerdir.

Bir taraftan Bereket ve Halefzâdeler, merkez kazaca kaimakam ve nâ`ibi ve vilâyete varıncaya kadar vâlî-i vilâyette erkân-ı vilâyeti isti`dâda göre her ne suretle olursa bi`l-istihsâl vesâ`it-i `unât-ı icrâ`iyyeyi taraflarına çekmek ve kendilerine sahib olup menâfi`-i devlet ve memleketi takdîr eden memûrlar onların dâ`ire-i nüfûzlarına girmeyüb fakat dürlü dürlü fırıldaklar ve entrikalar ile aleyhlerine açılan da`vâya veyahud sûret-i mahremânede vukû`bulan ihbâra kurban olub, (*Sayfa 3*) münfasılan gidiyor. Bu halleri gören ve bilen kazanın küçük me`mûrları bi`l-mecbûriyye bu iki hânedânın `adetâ emirleri tahtında harekete mecbûr bulduklarına göre Nusayrilerin Cevâmî`-i şerîfeye duhûllerini men` için vukû`a gelen teşebbüsât ve müsted`ayâtdaki kuvvet, `arz idilen fesâdın mahsûlü olmakdan ibarettir.

Adana ve Tarsusdaki Nusayriler Antakya kazasında meskûn olan Nusayrilerden pek ziyâde olduğu halde oralarda Nusayriler ehl-i İslâmın Hukûk-ı Şer`iyesinden tamamıyla hissedar olarak sâye-i ma`âlî-vâye-i hazret-i hilâfet-penâhîde diledikleri Câmî-i şerîfe gidüb edâ-yı salât iderler. Antakya ehl-i İslâmı nâmına sûret-i zâhirede gösterilen ta`assubun asl u mâhiyeti berminvâl-i ma`rûz tagallübân te`mîn edilen menfa`at-ı şahsiyyenin bu vechle te`mîn-i devâm ve vikâyesi kayd ve mülâhazasıyla dâ`im ve kâ`im oluyor. Halbûki bu tezebzübâtın ilerüde def`i

müşkül ve belki nâ-kâbil mazarrât-ı vahîme tevlidine hâdim olacağı umûr-ı bedihiyyedendir. Çünkü Amerikalı misyonerler her yerde mekteb ve kilisa ihdâsına çalıştıkları gibi Antakya civâr olan nefsi Lazkiyede nasılsa bundan on sekiz yigirmi sene evvel te'sîs itmiş oldukları leyli ve vâsi` bir mektebe mukaddemâ ta'lim ve terbiye nâmıyla zükûr ve inâs Nusayri çocuklarını velilerine para ve yiyecek virinceye kadar fedâkârlık ihtiyârıyla celb itmekte ve Lazkiye Sancağına merbût Cebel-i Nusayride ve Sahyun kazası dâhilinde dürlü dürlü hiyel ve desâyisle mektebler ihdâsına başlamış oldukları halde el-yevm mezbûr livâ mutasarrıfı bulunan Ziya Bey kullarının gayret ve sadâkatle kâr-aşnâlığı semerâtı olarak Amerika misyonerlerinin ehl-i İslâmı ve Nusayrileri iğfâl ve ızlâl için köy köy dolaşan `aveneleri nizâm ve evâmire tevfiân oralardan çıkarılmıştır. İşbu misyonerlerin çokdan beri Antakya Kazasında dahi mükemmel bir şû'be ihdâsı teşebbüsünde buldukları rehîn-i tahkîk olup bu ise mazarrât-ı melhûzaya mebd'e` olabileceğine nazaran Antakya ehl-i İslâmı nâmına vukû`-bulan agraât ve ihtilâfât-ı husûsusiyeye hem-civâr olan Adana ve Tarsus Nusayrileri, emsâl gösterilerek Cevâmi-i Şerifeye duhûlleri serbest bırakılmak nasıl zarûrî ise yukarıda 'arz ve ifâde olunduğu vechle tâ'ife-i merkûmenin sâkin buldukları karye ve mahallelerde hâne ve nüfûs tespitine göre mekâtib-i ibtidâ'iyeye te'sîs ve teşkil olunarak işbu mahallerde câmi` ve mescid dahi yaptırılması ve etfâlin nizâmı mücebinde mekâtib-i mezbûreye devâma mecbûr tutulması ve bu bâbda tekâsül ve terâhi idenlerden cezâ-yı nakdî alınmak sûretinin kesb-i kat'iyet itdirilmesi ve bir de çünkü bu Nusayri tâ'ifesi cehâletleri hasebiyle, meziyet-i `askeriyeyi ve hukûk-ı devlet ve muhabbet-i memleketi takdirden `âciz oldukları cihetle 'asker olmamak için nüfûslarını ketm eylemek ve bunun zımnında hukûk-ı miriyyeden olan (Sayfa 4) temettü'ât virgüsünden dahi mürettebât-ı hazine-i celîleye hâle irâs itdirmek 'âdet-i kadîmelerinden olmağla `alâ-kile't-takdireyn hâlâ ve mülken ve maddeten ve ma'nen rû-nümâ olan mazarrat ve müşkülât-ı ma'rûza refte refte ortadan kaldırılmak üzere intihâb ve ta'yîn buyurulacak muallimler me'mûr bulunacakları mahalle ve karye mektepleri dâ'iresinde tevellüdât ve vefâyatın ve mektebe kabulleri meşrût olan asitân-ı 'askeriyeye mâdûnundaki çocukların jurnalini her üç ayda bir kere mahalle imâmı ve muhtarlarıyla müştereken hükûmet-i mahalliyyeye i'tâ etmeğe mu'allimlerin mecbûr tutularak redif zâbitlerinin ve nüfûs me'mûrlarının devir esnâsında idecekleri tedkîk ve tahkîk mu'allimler delâletleriyle yapılması ve yukarıda 'arz olunduğu üzere Nusayri köylerinde yapılacak mekteplerden mâ'adâ te'sîsisi cidden muktezî olan cevâmi` ve mesâcid-i şerîfe imâmet ve hitâbetlerinin bu mu'allimlere tevcih buyurulması ve mekâtibe devâmları nizâmen meşrût olan çocukların devamlarını kat'iyen taht-ı te'mine aldırmağa hükûmet-i mahalliyyenin de cehd-i tam eylemesi mukteziyât-ı umûrdandır. Bu sûret-i icrâ'at hükûmet-i seniyyenin maddi ve ma'nevî menâfi` ve fevâid-i hâliye ve âtiyesini te'min ideceği muhtâc-ı berâhîn olmayan umûr-ı müslimedden bulunduğu bir an evvel mevkî-i icrâyâ vaz'ı menûr-ı re'y-i âlîdir. Bu bâbdaki masârifâtın hazine-i celîleye bâr olmaması-çün şimdiki halde hisse-i ma'ârif müraca'attan gayri imkân yoktur zann û tahmin olunur.

İcrâ'at-ı vakı`aya vehleten ta'arruz iden bulunamaz ve sızıldıyı müceb olamazsa da ashâb-ı emlâkin salifü'l-'arz ol-bâbdaki menfa'at-i tagallüb-kârâneleri mahdûd kalacağından icrâ'at-ı vak`adan cüz'î bir müddet sonra mu'tâdları vechle menâfi`-i husûsiyyeleri-çün her dürlü müfteriyât ve tahrikâta kıyâmları ve sâ'ili şimdiden sedd edilmiş bulunmak üzere muharrikiyet-i mahalliye serfirâzı sayılan Bereketzâde Rifat ve Halefzâde Vahid Ağaların ve bunların vesâit-i icrâ'iyeleri olan yerliden nüfûs me'mûru Şevket ve Kâtibzâde Ziver ve Ömer Efendilerin ve Nusayrilerden tahrikât-ı kavmiyye riyâsetinde bulunan eşirradan Kasap Haydar Efendinin ıslahat-ı ma'rûza sûret-i kat'iyeye ve sâlimede takarrür edinceye kadar oraca nüfûslarının kesri her ne esbâba mütevakkıf ise haklarında mu'âmele-i mukteziyenin icrâsı emrinde hâlen ve istikbâlen ve mülken ve maslahaten dilhâh-ı `alâ vechle fevâ'id ve inzibat-ı idâre ve menâfi`-i hükûmet kat'iyen ve hacmen taht-ı te'mine alınmış olur. Kalb-i lâmi`ü'n-nûr-i hümayûnları mehbit-ı ilhâm-ı Rabb-i Celîl ve vücûd-ı kerâmet-nümûd-ı hilâfetpenâhileri

mevhibe-i Yezdân-ı kadîr olan emirü'l-mü'minin kurretü'l-`ayn-i müslimîn tâcdâr-ı `avâtıf-karîn efendimizin tevfikân şâmiletü'l-âfâk-ı hüsvâneleriyle burc-ı hilâfet-i `uzmâdan tulû` iden şems-i tâbân-ı hakikat bugünkü günde şark ve garba vâsıl olduğu gibi ezmîne-i kadîmden-berü (*Sayfa 5*) vâdî-i cehl ve nâdânide ve hâl-i halâletde pûyân iken bunun neticesi veyl-i nâyâb ve beyhûde `azâb-ı bi-hesâb olduğunu zaman-ı ma`delet-nişân hazret-i hilâfetpenâhîlerinde idrâk ile Musul Vilâyeti havâlisinde yetmiş bin Yezidi birden halka-i nâciye-i İslâma duhûl ve şeref-i îmân ile nâ`il-i fevz ü sürûr olmaları gibi kâinâtı engüşt-i ber-dehân-ı hayret iden cümle-i asâr-ı seniyye ve muvaffakiyât-ı celîle-i mülükânelerine bir bârika-i izâfet daha olmak üzere Antakyada Cevâmî`-i şerîfeye duhûl için şitâb iden Nusayri tâ`ifesi kullarını bu arzû-yı hidâyet ve sevâbdan men` ile envâ`-i ta`rizât ve müşkülât ihdâs iden ve neticesi hükûmet-i seniyyeyi işgâl demek olan esbâb-ı mucîbe yukarıda isimleri `arz idilen birkaç mütegalibin ifsâdat ve tahrikâtı yekûnundan ibâret bulunduğu nazaran icrâ-yı iktizâsı re`y-i rezîn keramet-karîn-i `âlîye mütevakkıf olmasıyla bunun sadâkat ve `ubûdiyyet-i meziyetleriyle ittisâf itmiş bir yed-i ikdidâra tevdi` ve ihâle buyurulması vâbeste-i emr ü fermân kerâmet-beyân hazret-i mülkdârileridir. Her halde ve kâtibe-i ahvâlde emr ü fermân şevketlü mehâbetlü kudretlü velî-ni`met bî-minnetimiz tâcdâr-ı bî-medâ-yı zillullah-ı fi'l-`âlem efendimiz hazretlerindedir. Fî 5 Cemâziyelevvel sene 1310 ve Fî 12 Teşrîn-i sâni sene (1)308.

Suriye Ma`ârif Müdüri kulları. (Mühür) Halil Kemal

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde rapor mahiyetindeki layihalar; devletin sosyal, kültürel, iktisadi ve askeri yapısıyla ilgili problemler ve çözüm önerileri formatında hazırlanmaktaydı. Bu raporlarda ya mevcut durumun ıslahı veya daha da geliştirilmesi için yapılması gerekenler arz edilirdi. III. Selim ve II. Abdülhamit dönemlerinde bir layiha yoğunluğu söz konusudur.

Sultan II. Abdülhamit, hükümdarlığının ilk yıllarından itibaren tüm idareci kadronun layihalar hazırlayabileceğini bildirmiştir. Buna binaen vali ve üst düzey devlet memurlarından buldukları bölgenin genel durumu, sorunları ve çözüm önerilerini kapsayan layihalar hazırlanması istenmiştir.

II. Abdülhamit Dönemi maarif müdürlerinden Halil Kemal Bey, layihasını ikinci kez atandığı Suriye maarif müdürlüğü sırasında 24-25 Kasım 1892 tarihinde kaleme almıştır. Kendisi üç yıl Halep Maarif Müdürlüğü yapmış ve bu sırada tespit ettiği problem ve çözüm önerilerini rapor olarak hükümete sunmuştur. Layiha, Antakya (Hatay) Nusayriyelerinin yaşadığı sorunlar ve bu sorunların hâline dairdir. Bir eğitimci olarak sorunun çözümü için sunduğu : “ Bölgede yeni okullar açılarak Nusayri çocuklarının eğitilmesi” önerisi layihada teferruatlı bir şekilde ele alınmıştır. Bunun yanı sıra Hristiyan ve Müslüman bahçe sahipleriyle, toprak ağalarının kendi çıkarları için Nusayrieleri nasıl sömürdükleri ve bunun engellenmesi için yapılması gerekenler de anlatılmıştır. Antakya Nusayriyelerinin camilere sokulmaması ve mahkemelerde şahitliklerinin kabul edilmemesi gibi problemlerin de bu zengin toprak sahipleri yüzünden olduğu vurgulanmıştır. Layiha muhtevası itibarı ile önemli olduğu gibi Osmanlı Diplomatlığı bakımından da oldukça kıymetlidir. Layihanın müellifinin eğitimci olması, özellikle de Türkçe (Lisân-ı Osmânî) ve Fransızca Öğretmenliği sıfatları, bu raporu daha da değerli kılmaktadır. Zira müellifin bu vasıfları, layihanın kompozisyon, yazı, dil ve üslubuna olumlu olarak yansımıştır.

Kaynakça

- Aktan, A. (1995). *Osmanlı paleografyası ve siyasi yazışmalar*. İstanbul: Osmanlılar İlim İrfan Vakfı.
- Akyıldız, A. (2003). Maârif-i umûmiyye nezâreti. *İslam ansiklopedisi*. (cilt 27, s. 273-274), Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.

- Çadırcı, M. (1991). Abdülhamit'e sunulan bir lâyiha heyet-i teftişiye'nin geşt ü güzâr eylemiş olduğu mahallerin ahvâliyle heyet-i mezkûrun harekâtı. *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 2, 413-485.
- Çelik, K. (2018). II. Abdülhamit'e sunulan bir layiha: 1880 tarihli Beyrut layihası, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 28(2), 345-362.
- Çelikdemir, M. (2019). Maarif müdürü Halil Kemal Bey ve Antakya Nusayrileri hakkındaki layihası. *Hatay (Anavatana katılışının 80. Yıl armağanı)*, (s. 261-283). İstanbul: Hiper Yayın.
- Erdoğan, A. T. (1995). *Maarif-i umumiye nezareti teşkilatı, idari teşkilat açısından*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi Dalı, İstanbul.
- Gökbilgin, M. T. (1992). *Osmanlı paleografya ve diplomatik İlmi*. İstanbul: Enderun Kitapevi.
- Gökgöz, Y. (2007). *II. Abdülhamit'e sunulan layihalar*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Ankara.
- Kütükoğlu, M. S. (1988) *Osmanlı belgelerinin dili (Diplomatik)*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.
- Kütükoğlu, M. S. (2003). Layiha. *İslam ansiklopedisi*. (Cilt 27, s. 116-117). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Kütükoğlu, M. S. (2006). Mühür. *İslam ansiklopedisi*. (Cilt 31, s. 528-530). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Muşmal, H. (2007). Konya vilayetinin imarı ve Islahı hakkında 9 Eylül 1880 tarihli bir layiha. *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, 17, s. 119-134.
- Oğuz, M. (2007). *II. Abdülhamit'e Sunulan Layihalar*. Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Ankara.
- Saylan, K. (2016). II. Abdülhamid döneminde mahkemelerin ıslahına dair hazırlanan layihalar ve isimsiz bir layiha örneği. *Karadeniz*, 31, 265-278.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1940). Osmanlı Devleti zamanında kullanılmış olan bazı mühürler hakkında bir tetkik. *Belleten*, IV (16), 495-544.

Arşiv Belgeleri

- B.O.A., *BEO*, 1358/101818
- B.O.A., İ. MF. 10/20.
- B.O.A. *MF.MKT.* 65/14.
- B.O.A. *MF.MKT.* 609/50 s. 2
- B.O.A. *MF.MKT.* , 1208/76.
- B.O.A. *MF.MKT.*, 1212/39, s. 1.
- BOA, *Y.EE.d.*, 438/29, s. 46.
- B.O.A. , *Y.PRK.MF.*, 2/57-1.
- B.O.A. , *Y.PRK.MF.*, 2/57-2, ss. 1-6.
- İ.B.B. Atatürk Kitaplığı, Evraklar Kısmı, Demirbaş: Bel.Mtf. 54553.

Ekler

Ek A: Layihanın müellifi Halil Kemal Bey.

Ek B: Layihanın takdim yazısı.

جناب رب مان حاظر اعظم شريفه حضرت سلطان و دولت شرياه معالي منقبت تاجدار توكيناؤ خدا لبيد اله
 ابراهيميه خليفه كافه صلبه و يابند و نعمه بنيز ياد هم افزا حضرتي ربا طور رجه كمال عذ و عافيت و شوق
 و شان و طوله اريكه يري نظم خدا فقطما و باس بر سلطنت عبا جود آيه .

قولده مقيا اوچ سنه حلب ولايتي معارف مديريت بولمسه اولديم جنده او حوالى حضرت حصل ابدكم وقوف و اطوار اوزر نه
 ولايه ارا راجه قضايه قضاسه (اهل سولم يوز صيري طائفه سي بنيز اونه ريزو درام ايج كلون نصيرين جدمع شريفه به
 و خولدن منع اولمدي مشه سي) كچرده به تجه دايرك بره قلم شامت و قبل و قاله ميدان اجميله و اتي و لايله انطاكيه
 قده حضور نه لزم كوتورمه ايريد مشه نك و فواه علا و رضاي بيده ارتضاه حفت يار هم اري و جدمع هونر فصل اولنه مديني
 رجه تحفيقه بنا و عليه نصيرين جدمع شريفه به دخلايه و تبايم و تربه ايك مشه نك و اري مدينيه سابقه حيا كانه
 و حجه يابيس عجزون عباره اولان مطالعاه كندانه نظر تحفيقه معيار اولديم بر قطعه لاجبي عثبه عباي و نعمه اعظم حفت
 ملكه ايريه عرصه و تقدير اجناس ابدكم معاطر عالم معقود جناب كيني شايه بيور رفته اولمدي و بيله احوال اوزر نه و اري
 و نمن بي شغور و لي نون عالم و تاجدار اقدس و اعظم افزا حضرتي ايه حمادي اول اولمدي و اري اري

سوره معارف
 قوردي

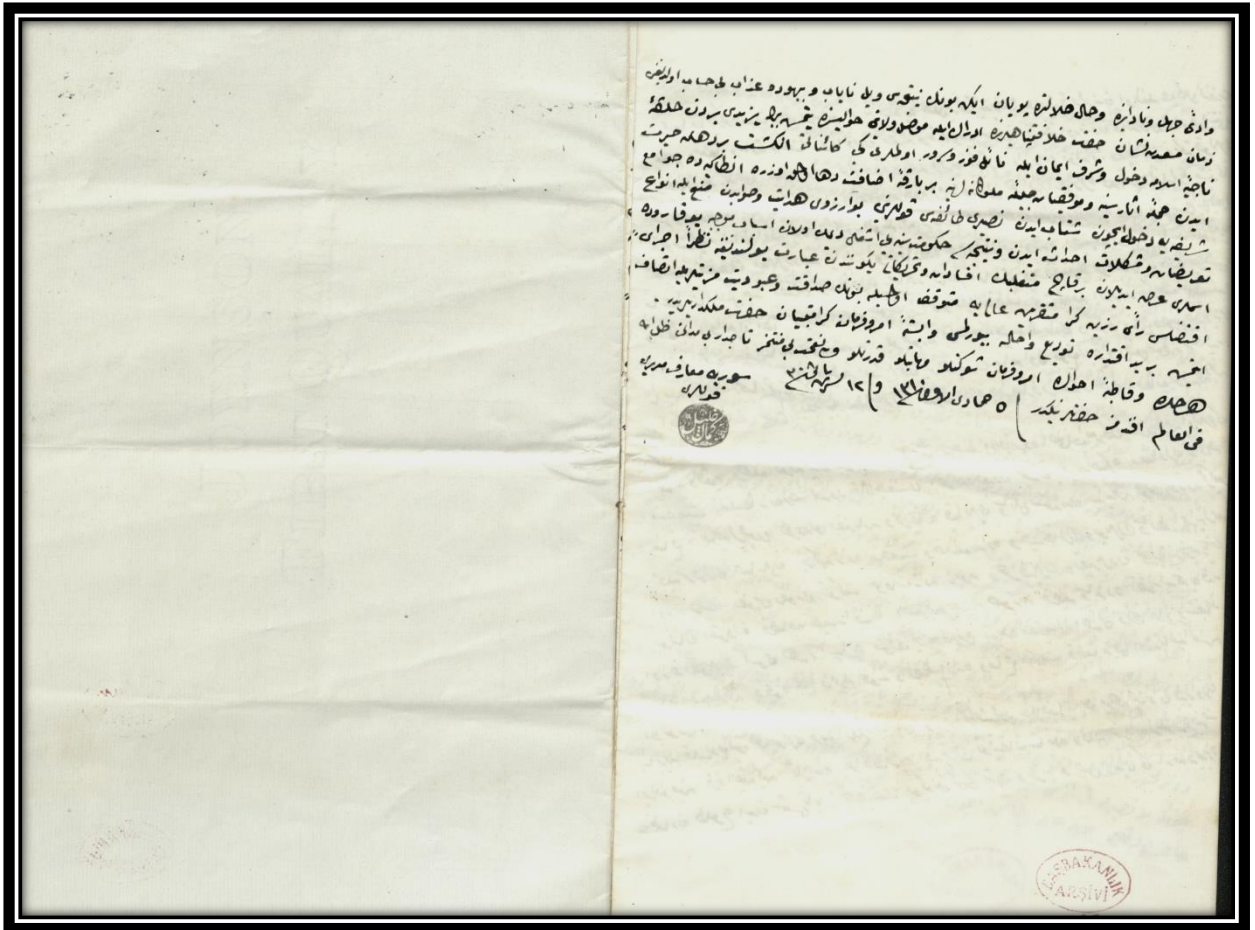

Ek C: Layiha'nın asıl metni, 1-6 arası sayfalar

جناب بزرگوار و کرامت رسیده خط تاجد عظیم الیه...
بجز این صاحبده نصیرین بزرگوار ایسکی تو لغت و تفسیر...
خبرنامه جور اولیور... نصیرین بوجیور نیازی فرمود...
اولین سرفتی و قوعولون باغچی نصیرین...
و یا خود حکومت تیار لم علماریه و عدلیه قلم الملک...
زانا بیدلکاره حاله منفعت دیناری بولون سکون...
کیفیت انیک و یا خود بوردقه به وقوفی اولون نصیرین...
قیامت بجزر ایلمک شهنشند مینه توس ایون منفعت نصیرین...
طوقه اصحاب ملکک یا قدر لرین اولفته بواقدر لرله صورته استعالم...
اصفاه بر موطر...
نصیرین بجزر بند اولیرن اساین برمح جبهه طاقه انیک...
ایندیشکده باغچی صاحبدره تکلمه سرفو اولقون...
بکردار اساینه و حقارتن قلمس کرسیان ندرقی...
کورد مله حصل ایچ کلهره فکریه ذاهب اولورور...
قالون هالار بوجوقده نصیرین نافی اولدوق...
تکلمه ایستماع بول اولدوق نصیرین و دلینیک کی باغچیر...
نصیرین ایلمک ناه اوند دهره ایستماع بول اولدوق...
سازر کلمبه و بولایی خانساک حویطایله ایستماع...
مشعابه و مناقات اسباب و احول مردودن نامی...
بر طرفه بکت و خنفا زلمه مرکز ضاهر قائم...
استمد کورده کله صورته اولورک بارتسلیک...
اولوب مناف دولت و مملکت نصیرین اولور...
و انتر نهر ایلم علماریه ایچون عدلیه و یا خود...
نصیرین بوجیور نیازی فرمود و قوعولون باغچی نصیرین...
اولین سرفتی و قوعولون باغچی نصیرین...
و یا خود حکومت تیار لم علماریه و عدلیه قلم الملک...
زانا بیدلکاره حاله منفعت دیناری بولون سکون...
کیفیت انیک و یا خود بوردقه به وقوفی اولون نصیرین...
قیامت بجزر ایلمک شهنشند مینه توس ایون منفعت نصیرین...
طوقه اصحاب ملکک یا قدر لرین اولفته بواقدر لرله صورته استعالم...
اصفاه بر موطر...
نصیرین بجزر بند اولیرن اساین برمح جبهه طاقه انیک...
ایندیشکده باغچی صاحبدره تکلمه سرفو اولقون...
بکردار اساینه و حقارتن قلمس کرسیان ندرقی...
کورد مله حصل ایچ کلهره فکریه ذاهب اولورور...
قالون هالار بوجوقده نصیرین نافی اولدوق...
تکلمه ایستماع بول اولدوق نصیرین و دلینیک کی باغچیر...
نصیرین ایلمک ناه اوند دهره ایستماع بول اولدوق...
سازر کلمبه و بولایی خانساک حویطایله ایستماع...
مشعابه و مناقات اسباب و احول مردودن نامی...
بر طرفه بکت و خنفا زلمه مرکز ضاهر قائم...
استمد کورده کله صورته اولورک بارتسلیک...
اولوب مناف دولت و مملکت نصیرین اولور...
و انتر نهر ایلم علماریه ایچون عدلیه و یا خود...

مصطفی کبری چواری کورن و بلیه قضا له کورجه نورلی باجیریم بولایی خاندانلار عاظمی...
تحت حکمت مجور بولون کورده نصیرین بلج شریفه و خلافی سباعیون و قوعولون...
و بیعتده کی قست عویلمیون خاندان کورل اولقون عاظم...
اطه و اولورک نصیرین انطیکه قیاسن سکون اولون نصیرین...
نصیرین اهل ملک حقور شریفندن تمامل جهلده اولورده سایه...
جمع شرفه کورد اول صوره ایلمک نامنه صورته ظاهره...
اجل و صافی برشور و صوره تعقیبا تأسیس اولون منفعت...
دور و نظیر نام و قائم اولورده حاکم بولونه انیک...
تولیده خادم اولدوقده امور بزرگ و دند...
کی انطیکه جهل اولون نقل اولدوقده نصیرین اول...
یکت فقط نصیرین ترتیب نامنه کورد ذات نصیرین...
اختیایه حبیب اولیک ولایتیه پیغمبر سبیل بولون...
حقانی اولورده امرقا مورالیه اهل سوس نصیرین...
نظم اولورده توقفا اولورده یقه اولوب...
احد قستدر بولونده ره قیاسه اولوب اولورده...
اهل سوس نامنه و قوعولون اغراضه و اختلاف...
کوعولون جمع شرفیه و خواهی سربسته برقمعه...
وجیه خاندان اولورده ایچورده جمع و جد رض...
تاسیس اولورده و دینان نظام و تواری ایون...
اولوب نصیرین خاندانله کورده کورده کورده...
عالم اولورده جمیع عکالیاتله ایچون...
تکلمه ایستماع بول اولدوق نصیرین...
اولین سرفتی و قوعولون باغچی نصیرین...
و یا خود حکومت تیار لم علماریه و عدلیه قلم الملک...
زانا بیدلکاره حاله منفعت دیناری بولون سکون...
کیفیت انیک و یا خود بوردقه به وقوفی اولون نصیرین...
قیامت بجزر ایلمک شهنشند مینه توس ایون منفعت نصیرین...
طوقه اصحاب ملکک یا قدر لرین اولفته بواقدر لرله صورته استعالم...
اصفاه بر موطر...
نصیرین بجزر بند اولیرن اساین برمح جبهه طاقه انیک...
ایندیشکده باغچی صاحبدره تکلمه سرفو اولقون...
بکردار اساینه و حقارتن قلمس کرسیان ندرقی...
کورد مله حصل ایچ کلهره فکریه ذاهب اولورور...
قالون هالار بوجوقده نصیرین نافی اولدوق...
تکلمه ایستماع بول اولدوق نصیرین و دلینیک کی باغچیر...
نصیرین ایلمک ناه اوند دهره ایستماع بول اولدوق...
سازر کلمبه و بولایی خانساک حویطایله ایستماع...
مشعابه و مناقات اسباب و احول مردودن نامی...
بر طرفه بکت و خنفا زلمه مرکز ضاهر قائم...
استمد کورده کله صورته اولورک بارتسلیک...
اولوب مناف دولت و مملکت نصیرین اولور...
و انتر نهر ایلم علماریه ایچون عدلیه و یا خود...

وادع بطلب وادارة وصال خلدون يونان ايكه بونك نيقوس وبل ناباب وپروود عزاب طحما با اولين
 زمان مصدقان حقه خلدون خلدون اولان ايم موصوفه حواسين قسبه بله نيزه برون خلدون
 ناجيه اسده وخور ورف ايمان بله تا نوقه وروز اولدي في كاشا في الكشت بردهم حيرت
 اسن همد اناسه ووقفا رجه مصلح ايم بر بايقه اضافت دهان ايم وده انظاره ده جوامع
 شيفه به وخطه ايمون ششاد ايمون نصري طائفه قوه ايمون بولزون همدت واصلين شغ ايمون
 تعديله وخطه ايمون ايمون وشمير حكومتينه واصلين وده ايمون اس وپوهه بوقفا وده
 اسده وخطه ايمون بوقفا حقه ايمون وشمير حكومتينه واصلين وده ايمون اس وپوهه بوقفا وده
 اقصاس شاه نزيه كرا مقبره عالاه موقوفه ايمون بوقفا حقه ايمون وشمير حكومتينه واصلين
 ايمون بوقفا حقه ايمون وشمير حكومتينه واصلين وده ايمون اس وپوهه بوقفا وده
 حقه وخطه ايمون ايمون وشمير حكومتينه واصلين وده ايمون اس وپوهه بوقفا وده
 في العالم ايمون حقه ايمون وشمير حكومتينه واصلين وده ايمون اس وپوهه بوقفا وده

